

NƏCƏF MÜSEYİBLİ*Tarix elmləri doktoru, professor**AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun direktor müavini**necef_museibli@mail.ru**Azərbaycan***SOYUQBULAQDA XALKOLİT VƏ İLK TUNC DÖVRÜ
KURQANLARINDA ARXEOLÖJİ QAZINTILAR***Açar sözlər: kurqanlar, Xalkolit, İlk Tunc, saxsı qab qəbri, Leylatəpə mədəniyyəti*

Azərbaycan ərazisində son illər aparılan geniş miqyaslı arxeoloji qazıntıların böyük bir qismi yeni tikinti sahələrində reallaşdırılan tədqiqatlardır. Belə araşdırmalar zamanı müxtəlif tarixi mərhələlərə aid abidələr, o cümlədən kurqan tipli qəbir abidələri öyrənilmişdir. 2017-ci il qazıntıları zamanı Ağstafa rayonunun Soyuqbulaq kəndindən şimalda yerləşən, əvvəllər məlum olan son Xalkolit dövrünə - e.ə. IV minilliyin birinci yarısına aid kurqan çölündə bir neçə qəbir abidəsi və kəndin şərqində aşkar edilmiş İlk Tunc dövrünə aid bir kurqan tədqiq edilmişdir.

Cənubi Qafqaz Boru Kəməri Ağstafa rayonunun Soyuqbulaq kəndi yaxınlığındakı kurqan çölündən keçir. Bu kəmərin genişləndirilməsi ilə əlaqədar aparılan tikinti işləri layihəsi çərçivəsində müəllif rəhbərlik etdiyi ekspedisiya 2017-ci ilin fevral ayında burada Xalkolit dövrü kurqanları, iyul ayında isə İlk Tunc dövrü kurqanında arxeoloji qazıntı işləri aparmışdır.

Xalkolit dövrü kurqanları

Qafqazda ən qədim kurqanlar olan Leylatəpə mədəniyyətinə aid Soyuqbulaq kurqanlarında ilk arxeoloji qazıntılar müəllif tərəfindən 2005-ci ildə aparılmış, 2009-cu ildə davam etdirilmişdir. Həmin illərdə burada 21 kurqan qazılmışdır (5). Son qazıntılar zamanı bu nömrələmə davam etdirilmişdir. Soyuqbulaq kurqanları son xalkolit dövrünə - e.ə. IV minilliyin birinci yarısına aiddirlər. Kurqanlar hündür olmayan daş örtüyünə malikdirlər. Ərazi əkin sahəsi kimi istifadə edildiyindən bu daş örtüklərin ilkin vəziyyəti dəyişmişdir. Buna görə də kurqanların olduğu yeri seyrək çay daşları, qəbir

kameralarını isə nisbətən yığcam daş yığımı ilə müəyyən etmək mümkün olmuşdur.

22 №-li kurqan. Bu kurqanın örtüyündən yalnız seyrək səpələnmiş daşlar qalmışdır. Qəbir kamerasının əlamətlərini bildirən 2,2X1,6 m ölçüdə daş yığımı aşkar edilmişdir. Əvvəlki kurqanlarda olduğu kimi bu kurqanın da qəbir kamerası şimali-qərb - cənubi-şərq istiqamətli olmuşdur. Kamera 90 sm dərinlikdə qazılmışdır. Kameranın cənubi-şərq küncündə, 30 sm dərinlikdə yığcam tökülmüş oxra qalıqları, cənub divarı dibində oxra və qara kül qalıqları aşkar edilmişdir. Qəbir kamerasının şimali-qərbində 40 sm dərinlikdə təmiz gildən hazırlanmış kiçik ölçülü qırmızı rəngli qabın ağır kənarının fragmenti aşkar edilmişdir. Kameranın döşməsində, cənubi-şərq hissədə insanın yanaşı qoyulmuş bud və baldır sümükləri, onların arasında qara rəngli mineraldan hazırlanmış 2 odad uzunsov muncuqlar aşkar edilmişdir. Sümüklərlə yanaşı uzunsov, yastı (2,5 sm qalınlığında) əhəngdaşı parçası (ola bilsin ki, məqsədlı şəkildə qəbirə qoyulmuş) aşkar edilmişdir. Qəbirdə insana məxsus digər sümüklər və başqa maddi mədəniyyət qalıqları aşkar edilməmişdir.

23 №-li kurqan (Şəkil 1.1). Kurqanın örtüyü pərakəndə dağılmış seyrək çay daşlarından ibarət idi. Mərkəzi hissədə 30 sm dərinlikdən başlayaraq daşları sıx düzülüşdür. Bu daşların arasında qırmızı rəngli saxsı qab fragmentlərinə rast gəlinirdi. 90 sm dərinlikdə qazılmış qəbir kamerası məhz bu daşların altında aşkar edilmişdir. Şimali-qərb - cənubi-şərq istiqamətli, oval şəkilli qəbir kamerasının ölçüləri 1,4X1 m olmuşdur. Qəbrin içərisində, 60 sm dərinlikdə, şərq divarı dibində kiçik qara qab fragmentləri aşkar edilmişdir. 70 sm-dən başlayaraq insan

skeletinin hissələri aşkar edilmişdir. Kəllə sümüyü cənubi-şərqə idi. İnsan sümükləri çoxlu sayda çay daşları ilə birgə aşkar edildi. Qəbirin döşməsinə doğru çay daşları daha da sıxlaşırdı. İnsan sümüklərinin çoxu, o cümlədən kəllə sümüyü daşların üzərində idi. Sümüklərlə eyni səviyyədə, qəbirin mərkəzi hissəsində və kəllə sümüyü ətrafında qırmızı rəngli qab fragmentləri aşkar edilmişdir. Kəmərcinin şimali-şərq divarı dibində sümüklərlə yanaşı tünd çəhrayı rəngli, üstü hamar, yastı dairəvi daş aşkar edilmişdir.

Demək olar ki, bütün sümüklər qəbirdə olduğu halda onlar nizamsız, pərakəndə vəziyyətdə aşkar edilmişlər. Çox ehtimal ki, Soyuqbulanın digər bir sıra qəbirlərində olduğu kimi burada da konarda çürümə nəticəsində sümüklər atəndən tam azad olduqdan sonra qəbirdə dəfn edilmişdir (və yaxud təkrar dəfn icra olunmuşdur).

Kurqanın qəbir kamerasının üst daşları arasında üzərində işlənmə əlamətləri olan iki ədəd daş aşkar edilmişdir. Birinci dəş qonur rəngli çay daşından hazırlanmış Paleolit dövrünə aid çopper tipli alətdir. Yastı ovalvari daşın hər iki sonluğunda və bir yanında iki üzəndə qəlpələ qoparmaqla üç işlək ağır düzəldilmişdir (Şəkil 1.2).

İkinci daş yastı-ovalvari qum daşdır (Şəkil 1.3). Daşın bir yan tərəfində iki üzəndə vurub qoparmaqla kiçik işlək ağır düzəldilmişdir. Belə daşlar Leylatəpə mədəniyyətinə aid II Poylu yaşayış yerindən aşkar edilmişdir (2).

4 №-li bu saxsı qab qəbri. Tədqiq edilən kurqanlarla yanaşı bir sahədə (ehtimal ki, bura dağadılmış kurqanın örtüyü olmuşdur) 40 sm dərinlikdə 60X60 sm ölçüdə çay daşları yığılı altında iri küp aşkar edilmişdir. 85 sm dərinlikdə 70X55 sm ölçüdə yastı çay daşlarının düzümü üzərində küp ağzı cənuba olmaqla şimal-cənub istiqamətində yarı üstündə uzadılmış və ətrafı daşlarla bərkidilmişdir. Küpün ağzı yastı daşla qapadılmışdır. Küpün içərisində, dibə doğru alt divarında qara kül izləri müşahidə edilirdi. 2005-ci il qazıntıları zamanı bu sahədə körpə uşaqların dəfini edildiyi bir neçə saxsı qab qəbri qazılmışdır (9). Həmin qəbirlərdən fərqli olaraq bu küpün içərisində skelet aşkar edilməmişdir. Fikrimizə Soyuqbulada 4 №-li dəfinin imitasiya edildiyi bu saxsı qab qəbri Leylatəpə mədəniyyətinə aid bu tipli ilk kenotaf qəbirdir. Eyni zamanda bu dəfin abidəsi Azərbaycan ərazisində bizi məlum olan ən qədim kenotaf qəbirdir.

Qırmızı rəngli daşın küpü düz ağızlı olub, qum qatışıqlı gildən əldə kobud hazırlanıb. Altı yuvarlaqdır. Ağız ortası xaricə az qabarıq, sonluğu isə daxili meyllidir. Küpün ağzının diametri 23 sm, gövdəsinin diametri 39 sm, hündürlüyü isə 48 sm-dir.

İlk Tunc dövrü kurqanı

CQBKG xəttinin 409.33-cü km-də yerləşən İlk Tunc dövrü Soyuqbulaq kurqanı 2017-ci ilin 15 iyununda boru kəməri dəhlizi torpağının üst münbit qatının qəşinməsinə nəzarət zamanı arxeoloq Ş.Nəcəfov tərəfindən aşkar edilmişdir. Kurqan Ağstafa rayonu ərazisində, Soyuqbulaq kəndinin şərqində, N-8523826; E-4576645 koordinatlarında, CQBKG marşrutunun 409.33-cü km-də yerləşirdi.

İlk Tunc dövrü Soyuqbulaq kurqanı Gənə-Qazax bölgəsində bu dövrə aid qazılmış əzə-saylı kurqan abidələrindən biridir. Bütün bu tədqiq edilmiş abidələr Kür-Araz Mədəni-Tarixi Birliyinə aiddirlər. İlk Tunc dövrünə aid kurqanlar 2005-ci ildə BTC və SCP boru dəhlizinin 332 və 333-cü km-də, Şəmkir rayonu ərazisində tədqiq edilmişdir (4, 10).

Bölgədə boru kəmərləri dəhlizindən kənar-dakı digər sahələrdə də İlk Tunc dövrünə aid kurqan abidələri qazılmışdır. Bunlardan Göygöl, Şəmkir, Goranboy və Tovuz rayonları ərazisindəki kurqanları qeyd etmək olar (6; 7; 1; 3). İlk Tunc dövrü Soyuqbulaq kurqanı bütün bu kurqanlarla eyni tarixi mərhələyə aiddir.

Sahənin relyefi düzənlikdir. Ərazi uzun illərdir ki, əkin yerləri kimi istifadə olunmaqdadır. Abidənin aşkar olunması məqamında kəmər dəhlizinin bütün sahəsinin üst qatı texnika vasitəsi ilə silinib götürülmüşdür. Ətraf sahələrə baxış keçirilən zaman başqa bir kurqana və ümumiyyətlə hər hansı arxeoloji abidəyə rast gəlinmədi.

Tədqiqatın başlanmasına qədər tikinti şirkətinin texnikası vasitəsilə kurqanın ətrafının torpağı 30-40 sm qalınlığında silinib götürülmüşdür. Buna görə də kurqan örtüyünün ilkin diametri barədə məlumat yoxdur. Örtüyün demək olar ki, kvadrat şəklində saxlanması ölçüləri şimal-cənub istiqamətində 7,8 m, şərq-qərb istiqamətində 9 m, saxlanması hündürlüyü isə 50 sm təşkil edirdi. Kurqanın örtüyü sız tökülmüş çay daşlarından ibarət olmuşdur. Ş.Nəcəfov abidəyə baxış keçirən

zaman bu örtük daşları arasında paleolit dövrünə aid qırmızı rəngli çaxmaq daşından hazırlanmış çəşov tipli alət aşkar etmişdi.

Qazıntı işləri şimal-cənub istiqamətində 50 sm enində stratigrafik divarla kurqan örtüyünün şərq və qərb sektorlarına bölünməsi ilə başlandı. Sonra hər bir sektorun daşları hissə-hissə təmizlənmək üçün götürüldü. Şərq sektorunda daşlar nisbətən seyrək idi. Mərkəzi hissədə 10-15 sm dərinlikdə obsidian qəlpələri aşkar edildi.

Qərb sektorunun üst qat daşları təmizlənmək cənub hissədə 60X60 sm ölçüdə yalıq/ocaq qalıqı aşkar edildi. Yanmış təbaqə qalıq deyildi və görünür əlov uzun müddətli olmamışdır. Eyni zamanda bu yanmış sahənin kurqan örtüyünün qurulması ilə sinxron olmasına da əminlik yoxdur. Qərb sektorunun şimalında, örtük daşları arasında qədim Paleolit dövrünə - Aşel mərhələsinə aid alət - ol çapaçağı aşkar olundu. Bundan əlavə, kurqan örtüyünün mərkəzi hissəsində çay daşından Paleolit dövrünün Aşel mərhələsinə aid çopper tipli iki alət aşkar edilmişdir.

Qərb sektorunun cənub kənarında 10-15 sm dərinlikdə saxsı qab fragmentləri aşkar edildi. Bunlar qum qatışıqlı gildən hazırlanmış qabların fragmentləri olub tez ovulurlar. Bu saxsı parçalarının üstü qırmızı-çəhrayı, daxili isə tünd qara rənglidir. Həmin dərinlikdə, sektorun qərbində bir neçə obsidian alətlər və qəlpələr, çaxmaqdaşından bir ədəd bıçaq tipli alət aşkar edildi.

Qərb sektorunda kurqan örtüyünün 15-20 sm qalınlığında üst daşlarının götürülməsindən sonra qəbir kamerasının izləri müşahidə edilmiş başlandı. Həmin sahədə çay daşlarının arasına dolmuş narın, yumşaq torpağı tünd olub ətrafın bərk və açıq rəngli torpağından seçilirdi. Kamera şimali-şərq - cənubi-qərb istiqamətli olub bu səviyyədə 3,8 X 2 m ölçülərə malik idi (Şəkil 2.1). Kameranın ətrafını bərk çınqıllı torpaq əhatə edər, içərisi isə iri daşlarla doldurulmuşdur və torpağı yumşaq idi.

Kurqan örtüyünün saxlanması 50 sm hündürlüyü götürüldükdən sonra qədim yer səthi ilə eyni səviyyədə, qəbir kamerasının cənub kənarında bir ədəd saxsı qab hissələrə parçalanmış vəziyyətdə aşkar edildi. Ətrafı daşlarla möhkəmləndirilmiş qab qara-qırmızı rəngli olub qum qatışıqlı gildən hazırlanıb. Zəif bişirildiyindən tez ovulur. Qabın üstü qara, daxili isə qırmızı rənglidir. Qeyri-bərabər temperaturda bişirildiyindən bo-

ğaz hissəsinin xarici səthi açıq qonurdur. Silindrik boğazın ağır kəmərcinin sonluğu xaricə zəif qabarıqdır (Şəkil 2.2).

Qəbir kamerası (Şəkil 2.1) tam təmizləndikdən sonra onun bütün ölçüləri müəyyənləşdirilmək mümkün oldu. Kameranın uzunluğu 2,85 m, eni 2,2 m olmuşdur. Kameranın cənubi-qərb tərəfdən giriş - dromosu vardır və bu dromosun eni 1,3 m, kameraya doğru istiqamətli isə 90 sm təşkil edirdi. Qəbir kamerasının dərinliyi 1,2 m-dir. Bu dərinlikdə kameranın şimali-şərqində insan skeleti aşkar edildi. Daşın meyitin başı cənuba olmaqla sol yan üstə, döfn və ayaqları bükülmüş vəziyyətdə icra olunmuşdur. Skeletlə birgə tuncdan hazırlanmış kiçik ölçülü xəncər tipli alət və 3 ədəd nazik metal (ehtimal ki, gümmüş) moftildən aypara şakillli ayaqlar (ola bilsin ki, palatara tikmə və ya bəzək əşyası) aşkar edildi (Şəkil 2.3-4). Kameranın döşməsinə, cənub kəmərdə oxra aşkar edildi.

İlk Tunc dövrü Soyuqbulaq kurqanının xronologiyası həm arxeoloji, həm də radiokarbon üsulla müəyyən edilmişdir. Belə ki, dromoslu, iri ölçülü qəbir kameraları məhz ilk tunc dövründən etibarən bölgədə yayılmağa başlamışdır. Qəbir kamerasından aşkar edilmiş arxeoloji materiallar - saxsı qab və tunc bıçaq məhz İlk Tunc dövrü üçün səciyyəvi tapıntılardır. Qazıntı zamanı aşkar edilmiş insan skeletinin dişinin radiokarbon analizi (bax: Cədvəl) e.ə. IV minilliyin sonu-III minilliyin əvvəlini göstərməli ki, bu da qəbir kamerasından aşkar edilmiş arxeoloji materialların tarixi və tipoloji xüsusiyyətlərinə uyğundur.

Paleolit dövrü tapıntıları

Soyuqbulaqda İlk Tunc dövrü kurqanının örtüyündən aşkar edilmiş Paleolit dövrü daş alətlər aşığıdakılardır (bu alətlərin təhlilində köməkliyə görə Paleolit dövrü üzrə mütəxəssis M.Mansurova təşəkkürümüzü bildiririk):

1. Andezit cinsli daşdan hazırlanmış ol çapaçağı (Şəkil 3.1). Alət (bifas) ikiüzüzlü işlənməmişdir. Hər iki üzü qabarıqdır. Uzun müddət torpaqla təmasda olduğuna görə bir səthində (alt üzündə) ağ əhəng çökmüntüsü müşahidə edilir. Üst üzü daha qabarıqdır. Əl çapaçağını sol yanının aşağısı ikinci işlənməyə moruz qalmayıb. Amma yuxarısı fasetlər qoparmaqla işlənməmişdir.

Alətin sağ üzü bütövlükdə əvvəlcə iri qəlpələr vurub götürməklə, sonra isə fasetlərlə

işlənərək dişlənmişdir. Alətin aşağısının yarıdan çoxu qalın və qabarıqdır.

Alt üzünün həm küp həm də sağ yanı yena küp hissəsinə də əhatə etməklə iri qəlpəciklər qoparmaqla nazikləşdirilib və iti işlək ağız alınmışdır. Alt üzün sol yanı itiləyici qəlpəciklər qoparmaqla itilənmişdir.

Alətin üst üzündən sol yanı sinmişdir. Sağ yanı dağlıq, sol yanı isə düz xətt şəklində olub nisbətən hamardır. Üst üzünü sarımtıl-boz rəngdə ərp örtmüşdür. Alt üzə isə ərpədən əlavə qalın əhəng çöküntü örtüyü müşahidə olunur. Sonluğu hər iki üzə qoparmalarla itiləndirilib. Morfoloji xüsusiyyətlərinə, ölçülərinə görə, ikinci işlənmə texnikasına əsasən qədim Aşel dövrü üçün səciyyəvidir.

2. Çay daşından hazırlanmış çopper tipli alət (Şəkil 3.2). Yarımdairə formalı alət hər iki üzə qabarıqdır. Tutacaq hissəsi təbii qabıqda olub qalıdır. İşlək ağız hissə böyük iynikəni xatırladır. Alətin sol yarısında 4 pilləli ikinci işlənmədən qalmış qoparma yerləri var. Çopperin işlənməsi səthi yuxarı olaraq aşkar edilmişdir. Buna görə də Günəşin davamlı təsirində alətin üst mərkəzi hissəsi qaralıb. Üst səth daha qabarıq olduğundan əvvəlcə iri qəlpələr qoparılmış, ikinci növbədə orta ölçülü qəlpəciklər qoparılmış, sonda isə ağız hissəsinin iti şəklə salmaq üçün nazikləşdirici fasetlər işlənməmişdir. Qədim Aşel dövrünün erkən mərhələsinə aiddir.

3. Qum daşından hazırlanmış çopper tipli alət (Şəkil 3.3). Oval yastı daşın yuxarı, qalın enli ucu üst üzə, əvvəlki qoparmalarla, sonra fasetlər vasitə ilə işlənməmişdir. Alətin üst üzünü nisbətən qabarıq, alt üzünü isə yastıdır. Yanları və aşağı ucu zəmə/sürtmə məqsədilə istifadə olunduğundan qabığının tökülərək aşındığı müşahidə edilir. Alt yastı üzünü əhəng çöküntüsü ilə örtülmüşdür. İşlək uc çıxıntılı olub itidir. Qədim Aşel dövrünə aiddir.

4. Qırıqçı çaxmaqdaşından iki yanlı hündür qaşov (Şəkil 3.4). Alt üzünü hamar, üst üzünü isə qabarıq olub təbii qabıqlıdır. Aşağı (qalın) sonluğunda vurma səthinin qalıqları var. Hər iki yanlı pilləli dişlənmişdir. Daha çox işlənmə alətin aşağı yarısının çox hissəsinə əhatə etmişdir. Sol yanı iri pulcuqlarla, sonra isə xırda yetişlərlə dişlənmişdir. Sağ yanı qabarıq olub iki pilləli dişlənmişdir. Alt üzə vurma səthinə yaxın yastı zərbə düyümü müşahidə olunur. Mustye dövrünün əvvəlinə - 200-250 min il əvvələ aid etmək olar.

Nəticə

Soyuqbuluqda son Xalkolit dövrü kurqanları 2004-cü ildə aşkar edilmiş və 2005-ci ildə burda ilk arxeoloji qazıntı aparılmışdır (9). Bu qəbir abidələri Cənubi Qafqazda ən qədim kurqanlar olub Leylatəbə mədəniyyətinə aiddirlər. Öz növbəsində bu mədəniyyət mənşə etibarilə Şərqi Anadolu-Şimali Mesopotamiya ilə sıx bağlıdır. Lakin bir arxeoloji mədəniyyət olaraq Cənubi Qafqazda - Azərbaycanın qədim ərazisində formalaşmışdır. Bu dövr kurqanları Yaxın Şərqdə, o cümlədən Şərqi Anadolu-Şimali Mesopotamiyada məlumdur deyildir. O dövrdə Yaxın Şərqdə vəfat etmiş insanların bilavasitə yaşayış məskənlərinin hüduqlarında dəfn edirdilər. Həmin regiondan Cənubi Qafqaza köç etmiş qədim tayfalar burada yeni coğrafi məkanlarda məskunlaşmışdılar. Bu zaman vəfat etmiş tayfa üzvlərinin qəbirələrinin yerinin itiməməsi üçün onun üstünə çoxlu daşlar töküürdürlər. Bununla da Cənubi Qafqazda ilk kiçik ölçülü kurqan tipli qəbirələr meydana çıxdı. Bu nekropolda son tədqiq edilmiş qəbirələr də həmin kurqanlar sırasında.

Orta Kür hövzəsində, Azərbaycan Respublikasının Gəncə-Qazax bölgələrində ilk Tunc dövrünə aid kurqanlar üçün əsas səciyyəvi cəhətlərdən biri, Soyuqbuluq kurqanında olduğu kimi, onların dromosa - girisi malik olmasıdır. Eyni zamanda yerüstü, qədim horizontda qurulmuş qəbir kamerası olan kurqan da aşkar edilmişdir. Bu dövr kurqanlarında həm kütləvi, həm də tək dəfnlər aşkar edilmişdir. Kurqanların qurulmasında, dəfnlərdəki bələ fərqlər həm xronoloji aspektlə, həm də müxtəlif ərazilərdəki əhəlinin dəfn adətləri amilləri ilə bağlı olmuşdur. İlk Tunc dövrü Soyuqbuluq kurqanı bu elmi problemin gələcək araşdırmalarında daha geniş tədqiqatlar üçün gərəklili informasiya mənbəyidir.

Paleolit dövrünə aid əmək alətləri ilk Tunc dövrü Soyuqbuluq kurqanının örtüyünün qurulması zamanı ətrafdan digər daşlarla birgə yığılıb atılmışdır. Ehtimal ki, həmin ətraf sahədə Paleolit dövrünə aid açıq tipli düşərgənin qalıqları olmuşdur. Lakin kurqanın arxeoloji qazıntısının başlanması anında yaxın ətraf sahələrin üst qatı texnika vasitəsi ilə qasımış götürüldüyündən bələ bir düşərgənin əlamətlərinin mövcudluğunu müəyyən etmək mümkün olmadı. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın qərb bölgəsi, xü-

susilə də Ağstafa rayonu ərazisi üçün açıq tipli Paleolit düşərgələri səciyyəvidir (8).

Ədəbiyyat siyahısı

1. Cəlilov B.M. Göygöl-Goranboy arxeoloji ekspedisiyasının Goranboy rayonu ərazisində apardığı tədqiqatlar // Azərbaycanca arxeoloji tədqiqatlar - 2011. Bakı, 2012.
2. Müseyibli N. Gəncə-Qazax bölgəsindəki Leylatəbə mədəniyyəti abidələrinin daş məmurları // AMEA-nın "Xəbərləri" tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası. №1-2. Bakı, 2010.
3. Helwing B., Aliyev T., Lyonnet B., Guliyev F., Hansen S., Mirtskhulava G. The Kurik Projects. New research on the Later Prehistory of the Southern Caucasus//Archaeology in Iran and Turan, Band 16. Berlin, 2017.
4. Müseyibli N., Najafov Sh., Hajili Z. Early Bronze Age Shamkirchay Kurqan // Материалы международной конференции

«Археология, этнология, фольклористика Кавказа». Тбилиси, 2010.

5. Muscibli N. The grave monuments and burial customs of the Leilatepe culture. Baku, 2014.

6. Гуммель Я.И. Некоторые памятники раннебронзової эпохи Азербайджана / КСИИМК, вып. XX, 1948.

7. Кесаманлы Г.Л., Джафаров Г.Ф., Бабаев И.А. Работы Шамхорского отряда // Археологические открытия 1977. Москва, 1978.

8. Мансуров М.М. Нижний палеолит Западного Азербайджана. Баку, 2020.

9. Мусейбли Н.А. Позднеэнеолитические курганы Акстафинского района / Материалы международной научной конференции «Археология, этнология, фольклористика Кавказа». Баку, 2005.

10. Мусейбли Н.А. Курганы Шамкирчяй эпохи ранней бронзы // Кавказ. Археология и этнология. Международная научная конференция. Материалы. Баку, 2009.

REPORT OF RADIOCARBON DATING ANALYSES

David Maynard

Landsker Archaeology

Laboratory Number

Sample Code Number

Report Date: January 21, 2018

Material Received: December 27, 2017

Conventional Radiocarbon Age (BP) or Percent Modern Carbon (pMC) & Stable Isotopes

Calendar Calibrated Results: 95.4% Probability High Probability Density Range Method (HPD)

Beta - 483546

SCPX Sample 35

4380 +/- 30 BP

IRMS 613C: -17.2 ‰

IRMS 615N: +12.1 ‰

(80.3%) 3036 - 2913 cal BC (4885 - 4862 cal BP)

(15.1%) 3090 - 3045 cal BC (5039 - 4994 cal BP)

Submitter Material: Tooth

Pretreatment: (tooth collagen) collagen extraction; with alkali

Analyzed Material: Tooth collagen

Analysis Service: AMS-Standard delivery

Percent Modern Carbon: 57.97 +/- 0.22 pMC

Fraction Modern Carbon: 0.5797 +/- 0.0022

D14C: -420.31 +/- 2.16 ‰

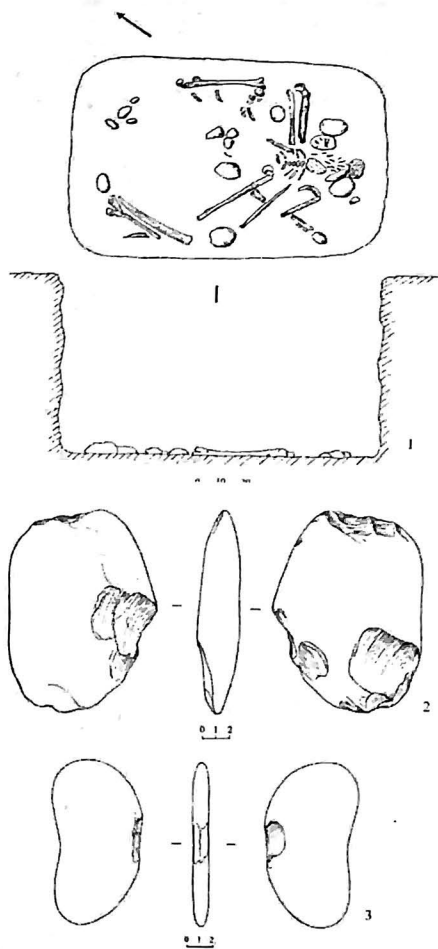
Δ14C: -424.99 +/- 2.16 ‰ (1950/2017)

Measured Radiocarbon Age: (without d13C correction): 4250 +/- 30 BP

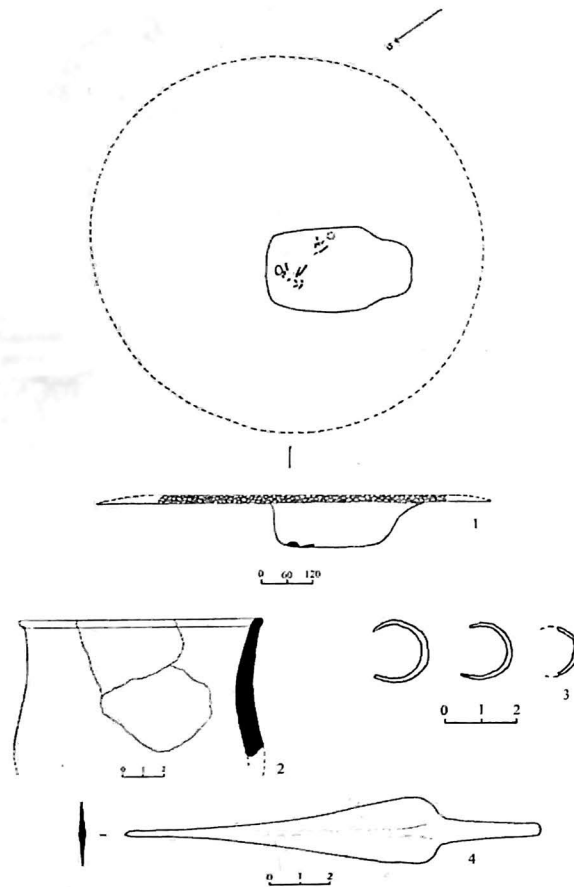
Calibration: BetaCal3.21: HPD method: INTCAL13

Carbon/Nitrogen: CN : 3.3 ‰; C: 41.81 ‰; N: 14.67 ‰

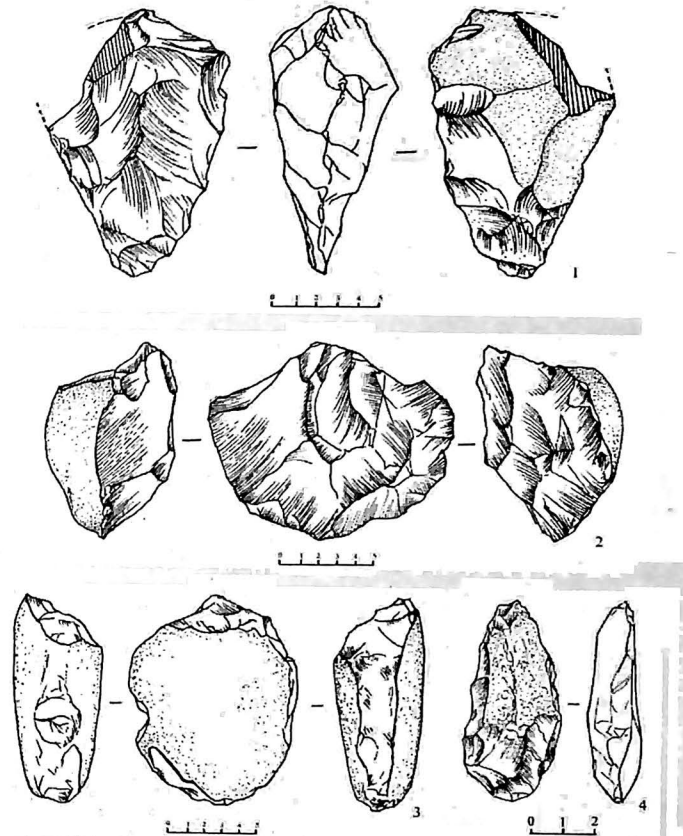
İlk tunc dövrü Soyuqbuluq kurqanının radiokarbon analiz cədvəli

Şəkil 1. 23 №-li kurqan. 1 - qəbir kamerası; 2 - kurqan örtüyündən palcolit dövrünə aid çopər; 3 - kurqan örtüyündən daş alət

Şəkil 2. Soyuqbulaq İlk tunc dövrü kurqanı və aşkar edilmiş arxeoloji materiallar

Şəkil 3. Soyuqbulaq İlk tunc dövrü kurganının örtüyündən aşkar edilmiş
paleolit dövrünə aid daş alətlər

Summary

Najaf Muscibli

Archaeological excavations in Chalcolithic and Early Bronze Age kurgans in Soyuqbulaq

In 2017, archaeological excavations were carried out in kurgan monuments near Soyuqbulaq village of Agstafa region as part of the project for expansion of South Caucasus pipeline. The excavations were carried out both in Chalcolithic kurgans of Leilatepe culture located in the northern part of the village of Soyuqbulaq and known since 2005, where more than 20 kurgans were excavated, as well as in a newly discovered Early Bronze Age kurgan in the east of the village.

Two kurgans related to the Late Chalcolithic era – the first half of the 4th millennium B.C (No. 22, 23) were excavated. Because of the many years sowing, the kurgan covers were destroyed. Some fragments of human skeleton, fragments of pottery and 2 beads of black mineral were found in the burial chamber of kurgan No. 22. In burial chamber of kurgan No. 23, a human skeleton and ceramic fragments were discovered. Although almost all parts of the human skeleton were in the grave, its anatomical position was sparse. It is possible that there was carried out reburial here. Moreover, imitation of the jar burial (kenotaph grave) was found in the kurgans' area. The jar placed on flat stones arranged purposefully on its side is also encircled by stones to make it sound. But no skeleton was found inside it. In previous years, three children graves were found in pottery jars.

The cover of the Early Bronze Age kurgan was also somewhat destroyed. The grave chamber has an entrance - a dromos. A man was buried on the left side in the grave. In the upper part of the chamber, a pottery broken into small pieces, and a small dagger was found at the same level as the skeleton. Radiocarbon analysis realized based of human bones indicated end of the 4th millennium-early 3rd millennium BC. A few stone tools dating back to the Paleolithic period were found in the kurgan cover. Apparently the stones of the neighboring Paleolithic camp were also used during the construction of the kurgan cover.

Keywords: kurgans, Chalcolithic, Early Bronze Age, jar burial, Leilatepe culture

Резюме

Наджаф Мусебли

Археологические раскопки Союгбулагских курганов периодов халколита и ранней бронзы

В рамках археологических работ, связанных со строительством по расширению Южно-кавказского Газопровода, в 2017 г. раскопаны курганы около сел. Союгбулаг Агстафинского района. Раскопки проводились на позднихалколитическом (перв. пол. IV тыс. до н.э.) курганном поле к северу от Союгбулаг, где впервые курганы изучены еще 2005 г. Кроме того на востоке села раскопан один курган периода ранней бронзы.

Археологически исследованы два кургана периода халколита (№№ 22, 23). Территория долгие годы использовалась под посевы, в результате чего разрушены насыпи курганов. В кургане № 22 выявлены несколько частей человеческого скелета, фрагменты керамики и 2 бусины из черного минерала. В могиле кургана № 23 обнаружены скелет и фрагменты керамических сосудов. Несмотря на то, что почти все кости скелета выявлены в этой могиле, од-

нако расположение их было хаотичным. Вероятно, здесь проводилось повторное захоронение. Кроме того на курганном поле выявлено захоронение в сосуде, вернее имитация (кенотаф) захоронения ребенка. В кувшине, уложенном на бок на специально выложенных плоских камнях и подкрепленном по периметру такими же камнями, кости не обнаружены.

Насыпь кургана ранней бронзы тоже частично разрушена. В могильной камере с дромосом совершено одиночное захоронение на левом боку. В верхней части камеры выявлен сосуд, разрушенный на фрагменты, а рядом со скелетом – металлический кинжал маленького размера. Радиоуглеродные анализы на основе человеческих костей дали дату конц IV - нач. III тыс. до н.э. В насыпи кургана обнаружены несколько каменных орудий палеолитического периода. Вероятно, по близости находилась стоянка периода палеолита и в сооружении кургана использованы и камни этой стоянки, следы которых к началу раскопок не сохранились.

Ключевые слова: курганы, халколит, ранняя бронза, погребение в сосуде, лейламенпская культура

UOT 902

VƏLİ BAXŞƏLİYEV

AMEA-nın müxbir üzvü

AMEA Naxçıvan Bölməsi Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu
velibahshaliyev@mail.ru
Azərbaycan

AZƏRBAYCANIN NEOLİT MƏDƏNİYYƏTİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, Azərbaycan, Naxçıvan, Neolit dövrü, Dalmatəpə mədəniyyəti, basma naxışlı keramika

XXI əsrin əvvəlində Azərbaycanada aparılan arxeoloji araşdırmalar nəticəsində Son Neolit və Eneolit dövrünə aid xeyli yeni tapıntılar əldə edilmişdir (1, s. 20; 7, c. 108-121). I Kültəpə (11, s. 26-41), Molla Nağı Təpəsi (16, c. 40-50), Göytəpə (30, p. 279-294), Kamiltəpə (5, s. 335-341), Menteş Təpə (28, p. 1-190), İsmayıl-bəytəpə (2, s. 74-82), Nahçıvantəpə (3, s. 4-30) və digər yaşayış yerlərində (28, p. 1-190) aparılan araşdırmalar zamanı əldə edilən tapıntılar Azərbaycanın Neolit və Eneolit dövrü mədəniyyətlərinin müxtəlif mərhələlərini öyrənməyə imkan verir. Azərbaycanın Neolit dövrü mədəniyyətləri başlıca olaraq e.ə. VII-VI minilliklərə aid edilmişdir (11, c. 32). Azərbaycanın şimalında Gəncə və Qazax bölgələrində yayılan, qum qarışıq keramikanın çoxluq təşkil etdiyi Neolit dövrü mədəniyyəti Şomutəpə mədəniyyəti (4, s. 32-38), Azərbaycanın cənubunda Naxçıvanda meydana çıxan, Kür və Araz çayları arasında, Mil-Muğan çöllərində yayılan saman qarışıq keramikanın çoxluq təşkil etdiyi Neolit mədəniyyəti isə Kültəpə mədəniyyəti (4, s. 38-58). E.ə. VI minilliyin birinci yarısına aid edilən Şomutəpə mədəniyyəti Gürcüstan və Ermənistanın da bir hissəsini əhatə etdiyindən bu mədəniyyət qafqazşünas arxeoloqlar tərəfindən Şomu-Şulaveri (18, c. 97; 28, p. 2), Şulaveri-Şomutəpə (28, p. 85), Arataşen-Şulaveri-Şomutəpə (27, p. 11) kimi adlarla da təqdim edilmişdir. Naxçıvanda, I Kültəpədə aparılan araşdırmalar bu yaşayış yerinin Cənubi Qafqazın ən qədim Neolit abidəsi olduğunu göstərmişdir. I Kültəpənin alt qatlarından götürülən kömür nü-

munəsinin C 14 analizi e.ə. 6372-5200 illəri göstərmişdir (11, c. 32).

Kültəpə yaşayış yeri üçün dairəvi formalı evlər xarakterikdir (Şəkil 1). I Kültəpədə aşkar olunan arxeoloji materialların əksəriyyəti keramika məmulatından ibarətdir. Keramika başlıca olaraq narın saman qarışığı olan gildən hazırlanaraq qırmızı rəngin müxtəlif tonlarında bəşirlənmişdir. Keramika nümunələrinin kasiyində boz və qara rəngli təbəqə izlənməkdədir. Əksəriyyəti anqoblanan və cilalanan keramika nümunələri küpə, çölmək, banka və kasa tipli qabların parçalarından ibarətdir. I Kültəpə keramikasının yaxın bənzərləri Şomutəpə (7, c. 369-384), Molla Nağıtəpəsi (16, c. 40-50), Göytəpə (14, c. 26-30), Hacı Firuz (31) və digər abidələrdən məlumdur.

Şəkil 1. I Kültəpə yaşayış yerindəki dairəvi formalı ev